

RAPPORT - DEN OFFENTLIGA KONSTENS ROLL FÖR BOENDEMILJÖER

Innehåll

DEL 1 - UNDERLAG	3
Offentlig konst - en del av området gestaltning av gemensamma miljöer	3
Ett område i dynamisk utveckling	4
Konstens betydelse vid gestaltning av boendemiljöer	5
 DEL 2 – SEX FÖRSLAG TILL STATLIGA INSATSER FÖR KONST I BOENDEMILJÖER	7
Politikområden med kopplingar till konstnärlig gestaltning av boendemiljöer	7
Sex förslag till statliga insatser för konst vid gestaltning av boendemiljöer	8
Förslag 1 – En ny definition av begreppet gestaltad livsmiljö	8
Förslag 2 – Stärk gestaltungsfrågorna i plan- och bygglagen (PBL)	9
Förslag 3 – Villkorade statliga stöd till boendemiljöer	10
Förslag 4 – Tillämpning av 1%-regeln i staten	10
Förslag 5 – Nav för kunskapsutveckling	11
Förslag 6 – Medel för utvecklingsprojekt med kommuner och civilsamhälle	14
Samverkan	15
Sammanfattning och finansiering av förslag	17
 Bilaga 1: Bakgrund - den offentliga konsten i Sverige	
Bilaga 2: Exempelsamling på konstprojekt i planering, boendemiljöer och invånarinflytande	

DEL 1 - UNDERLAG

Sverige står inför en investering i nya boendemiljöer i en omfattning som vi inte har sett sedan miljonprogrammet byggdes. Renoveringar, nybyggnation och förtätningar riskerar att medföra stora utmaningar i samhället. Hög kvalitet som säkrar samhällenas hållbarhet blir därför avgörande inte bara i byggprocesserna utan i minst lika hög grad i de aspekter som påverkar människors livsmiljöer. En av de avgörande aspekterna är gestaltungsfrågan. Den offentliga konsten har en viktig roll att spela för att dessa miljöer ska få en genomtänkt gestaltning och för att stärka estetiska och sociala värden.

I denna inledande del av rapporten vill vi ge en kortfattad beskrivning och bakgrund till området offentlig konst i gemensamma miljöer och hur det förhåller sig till gestaltungsfrågan.

Offentlig konst - en del av området gestaltning av gemensamma miljöer

Inom arkitektur, offentlig konst, form, design och kulturarv har det under det senaste decenniet skett en tydlig förskjutning av fokus från fysiska objekt till ett intresse för processer och sammanhang. Denna fokusförskjutning har breddat perspektivet på gestaltning och synliggjort att också sociala dimensioner är avgörande för att uppnå goda gestaltade kvaliteter i planering och byggande av gemensamma miljöer.

Gestaltning är den konstnärliga process där en idé eller känsla formas till ett uttryck. En gestaltungsprocess för en gemensam miljö utgår från en fördjupad analys av platsen – dess fysiska förutsättningar, omkringsliggande arkitektur och verksamheter, kulturhistoria, hur den används av de boende och den konstnärliga potentialen. I gestaltungsprocessen sammanförs dessa dimensioner till en fysisk gestaltning. Om platsen är väl gestaltad har den inte bara en estetiskt tilltalande design, utan utformningen skapar också förutsättningar för möten, reflektion och ett meningsfullt vardagsliv.

Denna beskrivning av gestaltning av gemensamma miljöer baseras på slutsatserna från regeringsuppdraget *Samverkan om gestaltning av offentliga miljöer* som drevs under åren 2010–2014 av Statens konstråd, Boverket, Riksantikvarieämbetet och Statens centrum för arkitektur och design (Arkdes). I arbetet definierades gestaltning av gemensamma miljöer som ett helhetsperspektiv som omfattar konst, arkitektur, form och design, samt platsers kulturhistoriska och sociala perspektiv. I slutsatserna från uppdraget framhöll myndigheterna att först när dessa perspektiv sammanförs kan en helhetssyn på gestaltning uppnås i planering och byggande av människors livsmiljöer.

Att betrakta gestaltning av gemensamma miljöer som en helhet är avgörande eftersom det gör att de gestaltande aspekterna blir värden i utformningen av gemensamma miljöer istället för hinder på vägen. Detta är tydligt i det praktiska exemplet Valnötsträdet i Kalmar (se bilaga). Här vände kommunen på den antikvariska processen och genomförde, i samarbete med konstnärer och arkitekter, arkeologiska utgrävningar före beslut om detaljplan och markanvisningar. På så vis blev kunskapen om kulturarvet

ett värde i utformandet av området, istället för som idag när t.ex. arkeologiska utgrävningar som regel utförs efter detaljplanen och då skapar förseningar och hinder i byggprocessen.

Offentlig konst utgör ett expertområde inom det större fältet gestaltning av gemensamma miljöer. Vidare utgör gestaltning av gemensamma miljöer ett delområde till hållbar stadsutveckling. Att hålla ordning på dessa skillnader är väsentligt, eftersom en sammanblandning riskerar att osynliggöra gestaltningens stora betydelse för utveckling av hållbara livsmiljöer.

De insatser som beskrivs i denna rapport avser offentlig konst, men kan med fördel integreras i det större området gestaltning av gemensamma miljöer och gestaltad livsmiljö.

Ett område i dynamisk utveckling

Offentlig konst utgör en självklar del av samhällets gestaltade livsmiljöer. Den finns integrerad både i våra viktigaste offentliga rum och i våra vardagsmiljöer där den skapar årsringar av betydelse. Likt god arkitektur bidrar konsten till att skapa intressanta, harmoniska och väl gestaltade platser. Genom sitt fria utrymme erbjuder konsten också möjligheter till starka upplevelser, reflektion och dialog för dem som använder stadens gemensamma rum. Historiskt och i nutid har konstnärer spelat en viktig roll i gestaltningen av gemensamma platser och bidragit till unika boendemiljöer runt om i landet.

Inom den offentliga konsten har det under de senaste åren skett en stark utveckling såväl i Sverige som internationellt. En av de viktigaste utvecklingslinjerna är att gestaltning inte bara ses som utformning av ett fysiskt konstverk, utan som en process där platsen, invånarna och de sociala relationerna integreras. De konstnärliga uttrycken har utvidgats och innefattar idag också tillfälliga uttryck som performance, installationer och fullskaletest. Samtidigt bidrar konstnärer i stadsutvecklingsprocesser genom sin särskilda kompetens till att se nya lösningar, bevaka invånares intressen, skapa dialoger mellan olika grupper och i samverkan med andra yrkesgrupper gestalta hela områden. Konstprojekten kan härbärgera mångfald utan att förenkla och konstnärer och curatorer i detta område har en speciell förmåga att hantera de intressekonflikter som följer med ett demokratiskt samhälle. Utvecklingen gynnar också de permanenta uttrycken som stimuleras och tar sig nya former. Innergårdar, lekplatser, fasader, gångstråk och parker är exempel på platser och byggnader som med framgång kan gestaltas konstnärligt och bidra till stora värden för boende och andra.

När samhället nu står inför mycket stora investeringar i bostadsområden runtom i Sverige har den offentliga konsten en viktig roll att spela för gestaltning av livsmiljöer av hög kvalitet. De nya områden som ska byggas kommer liksom 1900-talets bostadsområden att stå i generationer. Konsten kan bidra till nya, och förstärka befintliga värden, bygga unik identitet och känsla av tillhörighet. Konsten kan ta vara på invånarnas perspektiv och frågor, integrera deras unika kunskap om områdena och på så sätt skapa stolthet och ägandeskap. Och inte minst, konsten kan skapa meningsfulla kulturupplevelser för människor i deras vardagsmiljöer.

Konstens betydelse vid gestaltning av boendemiljöer

Konstnärliga processer och kompetens

Varför ska konstnärer delta i formandet av samhällets gemensamma miljöer? Den samtida offentliga konsten arbetar ofta utifrån specifika situationer. Konstnärer börjar med att kartlägga en kontext och situation. Inom offentlig konst är konstnärer och curatorer experter på att driva utforskande processer. För dem bygger hela konstnärskapet på att undersöka sammanhanget, identifiera frågeställningar och tematiker och omsätta dessa till praktik. I processen söker de sig till dem som bor i området och har specifik kunskap om platsen. Utifrån kartläggningen av kontexten formas en idé som är utmärkande i relation till platsen och som bidrar till såväl den fysiska utformningen som de sociala dimensionerna.

Detta sätt att arbeta har många likheter med de processer som lyfts fram inom stadsutveckling. Därför kan det också integreras i dessa processer. Dock finns en stor skillnad i konstnärens roll. Andra yrkesgrupper arbetar på uppdrag medan konstnärer, även när de är betalda av en uppdragsgivare, så gott som alltid sätter den konstnärliga friheten i det främsta rummet. Det betyder att konstnärer i hög grad både kan tillföra nya perspektiv och öka utrymmet för innovativa lösningar i existerande processer. Detta var också en av slutsatserna i boken *Konsten att gestalta offentliga miljöer* (2013), i vilken Statens konstråd tillsammans med Riksantikvarieämbetet, Boverket och ArkDes sammanfattade lärdomar och erfarenheter från regeringsuppdraget *Samverkan om gestaltning av offentliga miljöer*. Tillsammans konstaterade myndigheterna att det i projekt är viktigt att vara medveten om att konstnärer i dialog med andra yrkesgrupper kan öppna upp för innovativa lösningar.

Fysisk gestaltning

Konstverk i boendemiljöer bidrar starkt till en upplevelse av att platsen är unik. Det är inte minst en väsentlig kvalitet i storskaliga boendemiljöer. Konsten kan ta till vara både platsens historia, dess utveckling och de värden och styrkor finns där idag. När konsten integreras i människors närmiljö skapar den möjlighet till meningsfulla upplevelser i deras vardag vilket höjer livskvaliteten i området. Konsten har historiskt varit ett sätt att markera värde – att visa på en plats betydelse. Detta gäller också idag. När ett konstverk uppförs visar det på omsorg och en vilja att investera (inte bara ekonomiskt) i den lokala miljön vilket skapar en upplevelse av värdighet.

Dialog och inflytande

I Sverige finns inom ramen för plan- och bygglagen (PBL) bestämmelser om samråd vid utveckling av nya bostadsområden. Medborgardialoger genomförs enligt lag men har många gånger fått kritik för att inte erbjuda tillräckligt utvecklade former för samråd med boende och andra. När samhället nu förtätar i områden där människor redan bor ställs samtidigt högre krav på dialog och inflytande än när obebodda områden bebyggs. Under de senaste åren har vi sett hur konstnärer engagerat sig för att stärka invånarperspektiven och skapat processer för att invånarnas röster ska kunna påverka utveckling och kvalitet i plan- och byggprocesser. Metoderna kan både skapa lokalt engagemang och synliggöra frågor och kvaliteter i området som andra undersökningsformer missar. De ger utrymme för att låta planer

växa fram underifrån genom att väga in lokala perspektiv och människors specifika kunskaper om platsen (goda exempel på detta genomförs just nu i Frihamnen i Göteborg.)

Inom regeringsuppdraget *Äga rum* utvecklar Statens konstråd i deluppdraget *Konst händer* nya metoder för invånarinflytande med fokus på det lokala civilsamhället. Konstprojekten sker på initiativ av och i samarbete med lokala organisationer och nätverk. Vi ser redan nu att detta på ett väsentligt sätt stärker kompetensen och bidrar till samverkan lokalt mellan organisationer, kommuner och fastighetsbolag. På sikt kommer projekten också att bidra till utbyte mellan olika grupper, unga och gamla som i sin tur bidrar till nytänkande kring utformning av nya mötesplatser och konstverk i miljonprogrammets gemensamma miljöer. Ett arbete vars lärdomar kommer att kunna tillämpas i såväl renovering som nybyggnation av bostadsområden under de närmaste årens investeringar.

Konst i planeringen

I takt med att den offentliga konsten har utvecklats har konstnärer också klivit in i stadsutvecklingsprocesser. Konsten har blivit en del av den fysiska planeringen. Konstnärlig kompetens anlitas inte bara i utförandefasen, utan också i planfaserna och på sätt garanteras långsiktiga konstnärliga värden. När konstnärer involveras i stadsutvecklingsprocesser bidrar det ofta till att skapa ett helhetsperspektiv. Det kan handla om att skapa verklig dialog för att komma fram till var ett bostadsområde bör förtätas, om att påverka utformningen av en hel bro, eller som i Kiruna om att omvandla materialet från rivna bostadshus till minneslandskap för de som där levde sina liv (se bilaga 2 med exempelsamling).

Grundförutsättningen är dock att olika kompetenser samlas tidigt i processen och tänker kring hur sociala och fysiska värden ska skapas. I det intensiva utvecklingsarbete som just nu sker i den offentliga konsten finns också flera exempel på nyskapande möten mellan konstnärliga praktiker och utforskande arkitekturpraktiker. Denna skärningspunkt utgör en stor potential för utvecklingen av nya sätt att planera och gestalta. Det är tydligt att frågan inte handlar om konsten eller arkitekturen, utan om nya metoder för gestaltning som rymmer såväl estetiska dimensioner som sociala.

Att planera och utforma programarbeten tidigt möjliggör också att befintliga budgetar för anläggning och byggnation kan samnyttjas. Därmed blir ekonomin i planering och byggande ett effektivt styrmedel för att stärka konstnärliga, arkitektoniska, kulturhistoriska och sociala kvaliteter i hela boendemiljöer.

DEL 2 – SEX FÖRSLAG TILL STATLIGA INSATSER FÖR KONST I BOENDEMILJÖER

Den offentliga konsten i planering och byggande av boendemiljöer spänner över en rad politikområden. I denna del av rapporten redovisar vi sex förslag till statliga insatser som syftar till att både utveckla den offentliga konstens roll i samhällsutvecklingen och att förbättra möjligheterna att uppnå långsiktigt hållbara boendemiljöer av hög kvalitet under de kommande årens storskaliga investeringar. Som en bakgrund till förslagen vill vi även ge en kort översikt till centrala politiska mål som har bäring på statliga satsningar på att stärka konstens roller vid gestaltning av boendemiljöer.

Politikområden med kopplingar till konstnärlig gestaltning av boendemiljöer

Miljökvalitetsmålet God bebyggd miljö

Förslagna statliga insatser bidrar till utveckling av goda exempel på hur gestaltningsbegreppet kan hanteras som en integrerande aspekt inom miljökvalitetsmålet God bebyggd miljö. Detta är en central fråga för en hållbar utveckling av framtida boendemiljöer – både vad gäller arkitektur, konst, form, design, kulturarv och sociala dimensioner.

Mer kultur till fler

Förslagna statliga insatser skulle direkt medföra en ökad andel konst i boendemiljöer och också ökad kunskapsutveckling inom området konstnärlig gestaltning av offentlig miljö. Eftersom den offentliga konsten når människor i deras vardagsmiljöer är den ett effektivt sätt att erbjuda meningsskapande upplevelser för människor med olika bakgrunder i hela landet och på platser där kulturutbudet är begränsat. Satsningar på den offentliga konsten är således en viktig parameter för att skapa bredare förståelse för kulturens betydelse som en utmanande, obunden och dynamisk kraft med yttrandefriheten som grund, i samhällsutvecklingen.

Ett Sverige som håller ihop

I del 1 i rapporten beskriver vi hur konstnärer intresserar sig för sociala dimensioner och skapar processer för invånare att delta i utvecklingen av sina närområden. I exempel från *Konst händer* och andra konstprojekt ser vi hur civilsamhället kan stärkas, komma till tals och hur kontakter kan byggas mellan civilsamhälle, kommun och fastighetsbolag. Vi har också kunnat se hur grupper inom civilsamhället intar nya roller som aktörer för aktivt invånarinflytande och hur olika generationer eller geografiska områden kopplas samman. I flera projekt har konsten, utan att för den skull låta sig instrumentaliseras, bidragit till att synliggöra och lösa upp motsättningar mellan grupper med olika intressen kring utvecklingen av den byggda miljön.

Konstnärers villkor

Offentlig konst är ett av de få områden där konstnärer idag får skäligt betalt för utfört arbete. Den samlade effekten av förslagen nedan med direktiv till statliga fastighetsägare, villkorade statliga stöd

och medel för utvecklingsprojekt gällande icke-statliga miljöer, skulle direkt öka mängden uppdrag till konstnärer och ha en mycket positiv effekt på konstnärers försörjningsvillkor. De statliga insatserna under 1900-talet på offentlig konst har haft en stor betydelse för konstnärers arbetsmöjligheter och försörjningsvillkor. När nu bostadsbyggandet under kommande år kommer öka markant är det naturligt att på nytt stärka konstnärers villkor genom nya satsningar på offentlig konst. Ett utökat uppdrag till Statens konstråd som nav för kunskapsutveckling kommer utöver detta både att öka tillämpningen av 1%-regeln och vara avgörande för att etablera det nya arbetsområdet *Konst i planering*, vilket är en ny viktig arbetsmarknad för konstnärer.

Kreativitet, mångfald och konstnärlig kvalitet ska prägla samhällets utveckling

Utvecklingen av konst i planeringen stärker inte bara de sociala och estetiska värdena i boendemiljöer och ger lokala organisationer möjlighet att komma till tals, utan kommer också bidra till väsentligt förbättrade förutsättningar för såväl nytänkande som hög konstnärlig kvalitet i utvecklingen av samhället. Genom förslagen skulle fler aktörer på sikt öka sin kunskap om nya tillämpningar av konstnärlig gestaltning inom ramen för 1%-regeln och även integrera konst i planeringsprocesser, vilket sammantaget skulle leda till ökad konstnärlig kvalitet i boendemiljöer över hela Sverige.

Sex förslag till statliga insatser för konst vid gestaltning av boendemiljöer

Sverige har mycket goda förutsättningar för att låta den samtida offentliga konsten bidra till att stärka den estetiska och sociala kvaliteten i de boendeyråden som nu byggs och renoveras. Runt om i Sverige finns både en väl uppbyggd struktur och ett stort intresse för offentlig konst. Dock är variationen stor sett till både tillämpningen av 1%-regeln och till kvaliteten i de konstnärliga gestaltningar som produceras. Arbetet med den offentliga konsten behöver uppdateras för att vara relevant i relation till dagens utmaningar. Både behovet och efterfrågan är stort på höjd kompetens, konkreta råd, stöd för genomförande och förebildliga exempel.

De tre första av följande sex förslag fokuserar på styrmedel inom såväl gestaltad livsmiljö som helhet, som för offentlig konst, medan de tre sista syftar till kunskapsutveckling och höjd kvalitet specifikt för den offentliga konsten. Sammantaget kompletterar förslagen varandra och skapar en helhet som främjar ett större genomslag för offentlig konst i samhällsmiljön och högre kvalitet i gestaltning av boendemiljöer.

Förslag 1 – En ny definition av begreppet gestaltad livsmiljö

Förslag: Staten bör ersätta den nuvarande definitionen av gestaltad livsmiljö (arkitektur, form och design) med ett helhetsperspektiv som även innefattar konst, kulturhistoria och sociala värden.

Utredningen *Gestaltad livsmiljö* och dess direktiv definierar området *gestaltad livsmiljö* som arkitektur, form och design. Detta följer delvis tidigare politiska styrdokument som t.ex. *Framtidsformer – Handlingsprogram för arkitektur, formgivning och design* (1998). Ett problem med denna generellt snäva definition är att den inte väger in områdena kulturarv, konst och sociala aspekter, vilka är avgörande för en god helhetsgestaltning av gemensamma miljöer. När en stor mängd nya boendeområden ska byggas och renoveras behövs en strukturerad och effektiv samverkan inom alla dessa olika gestaltungsområden för att garantera kvalitet.

Regeringsuppdraget *Samverkan om gestaltning av offentliga miljöer* drevs under åren 2010–2014 av Statens konstråd, Boverket, Riksantikvarieämbetet och Statens centrum för arkitektur och design (ArkDes). I arbetet definierades gestaltning av gemensamma miljöer som ett helhetsperspektiv som omfattar konst, arkitektur, form och design, samt platser kulturhistoriska och sociala perspektiv. Statens konstråd anser att denna definition även bör ligga till grund för tolkningen av begreppet *gestaltad livsmiljö*.

Detta skulle medföra att politiken för gestaltad livsmiljö behöver kompletteras för att på riktigt skapa långsiktiga helhetsperspektiv. Ett viktigt verktyg för att skapa hög kvalitet i det som byggs skulle vara en samlande och övergripande statlig gestaltungsolicy - som givetvis bör omfatta underområden som en statlig arkitekturpolicy, riktlinjer för kulturhistoria, offentlig konst och sociala målsättningar. En sådan övergripande statlig gestaltungsolicy skulle vara ett mycket bra underlag för förslagen 2, 3 och 4 nedan.

Förslag 2 – Stärk gestaltungsfrågorna i plan- och bygglagen (PBL)

Förslag: Staten bör stärka kraven i PBL på att detaljplaner ska utformas utifrån ett helhetsperspektiv på gestaltning, som innefattar arkitektur, form, design, konst, kulturhistoria och sociala värden.

I slutrapporten till regeringsuppdraget *Samverkan om gestaltning av offentliga miljöer* var en av myndigheternas gemensamma slutsatser att planinstrument enligt plan- och bygglagen (PBL) behöver stärkas vad gäller gestaltungsfrågorna. Flera projekt i det nämnda regeringsuppdraget visade att möjligheterna för kommunerna att ge gestaltungsprogram större laga kraft i detaljplanearbeten idag är mycket begränsade. Det bekräftas också av aktuella intervjuer med kommuner över landet. Ett förtydligande av gestaltning i PBL skulle långsiktigt stödja kommuners möjlighet att värna såväl arkitektoniska, konstnärliga och kulturhistoriska kvaliteter, som "gröna värden", och dessutom stärka social hållbarhet. Vi bedömer att det mest effektiva vore att i PBL betona vikten av att kommunerna i plan- och byggprocesser beaktar hela gestaltungsområdet, med samtliga underliggande expertområden: arkitektur, form, design, konst och kulturhistoria.

Förslag 3 – Villkorade statliga stöd till boendemiljöer

Förslag: Staten bör utarbeta en policy för att kunna ställa krav på gestaltande kvaliteter vid beviljande av lån och stöd till planering och byggande av boendemiljöer.

Staten fördelar stöd eller beviljar subventionerade lån till bostadsområden och offentliga miljöer. Erfarenheten visar att dessa medel ofta går till att utföra enkla standardiserade lösningar och att det med samma medel och med större kunskap går att skapa unika och väl gestaltade miljöer. Särskilt viktigt är detta i socialt utsatta områden där unika och väl utformade miljöer bidrar till stolthet för området. De processer av deltagande som konstnärer skapar bidrar till sammanhållning och att platsen efteråt tas om hand.

När staten fördelar stöd finns det som regel goda möjligheter för staten att ställa specifika villkor på olika slags måluppfyllelser. Med tydliga villkor för god gestaltning och konstnärlig utformning kan de miljöer som får statligt stöd uppnå större gestaltande kvalitet och därmed bidra till social hållbarhet.

För att underlätta för de myndigheter som fördelar stöd och de fastighetsägare som tar emot dem bör regeringen se över möjligheterna att utnyttja den kunskap som finns hos Statens konstråd och andra expertmyndigheter inom gestaltungsområdet. När det gäller renovering av miljonprogramsområden är såväl Statens konstråds som ArkDes och Riksantikvarieämbetets kunskap om miljonprogrammet som kulturarv av väsentlig betydelse för att garantera varsamma renoveringar av den byggda miljön.

Förslag 4 – Tillämpning av 1%-regeln i staten

Förslag: Statens konstråd bör ges i uppdrag att i samarbete med statliga fastighetsägare ta fram styrmedel för hur 1%-regeln kan tillämpas i staten.

I Konstnärsnämndens rapport *Ingen regel utan undantag* (2013) redovisades att 1%-regeln tillämpas i mycket liten utsträckning inom statliga bolag och myndigheter som bygger och förvaltar fastigheter. Det anslag som Statens konstråd har motsvarar en bråkdel - mindre än en promille - av statens byggkostnader och kan därför inte anses kompensera för detta. Om ambitionen är att kommuner i högre utsträckning ska tillämpa 1%-regeln är det avgörande att staten agerar förebild och själv tillämpar regeln i någon form. Dock är det viktigt att inte fastna i en föråldrad tillämpning av 1%-regeln utan utveckla en friare form där medel kan användas strategiskt t.ex. i utvecklingen av nya områden.

I den praxis som gällt hittills har de statliga fastighetsbolagen i enskilda projekt ansökt om samarbete med Statens konstråd. Konstprojekten har som regel beviljats för produktion och finansiering av Statens konstråd medan anläggningskostnader har finansierats av det statliga fastighetsbolaget. I samarbetena har ofta saknats ett helhetsperspektiv kring hur konsten kan skapa och stärka estetiska,

kulturella och sociala värden i de gemensamma miljöerna. Ett annat problem som med tiden har blivit alltmer tydligt är att Statens konstråds budget inte heller räcker till för att genomföra större konstprojekt i storskaliga miljöer. I nuläget räcker anslaget endast till mindre enstaka projekt i de nya byggnader som uppförs för staten.

För att skapa större värden och mer relevans har Statens konstråd de senaste åren utvecklat en dialog med de statliga fastighetsbolagen för att dels bättre koordinera strategiska projekt och dels för att kunna arbeta i tidigare plan- och programsleden. I ett antal utvecklingsprojekt har finansieringen fördelats så att de statliga fastighetsägarna står för produktionskostnader och Statens konstråd bistår med kompetens. Detta upplägg överensstämmer med den ordning som utredaren Gunilla Lagerbielke föreslog redan 1995 i utredningen *Konst i offentlig miljö* (SOU 1995:18), men som dock varken förtydligades i någon form av reglering eller etablerades genom praktisk tillämpning.

Genom uppdaterade metoder och processer för produktion och finansiering av konsten i de statliga miljöerna kan väsentligt större värden uppnås än genom Statens konstråds egenfinansierade och egenproducerade konstprojekt. Ett aktuellt exempel är Statens konstråds arbete med Västlänken i Göteborg i samverkan med Trafikverket på temat resande i tid och rum. Genom att komma in tidigt i planprocessen kan konsten integreras i det bakomliggande programarbetet och bidra till helhetsgestaltningar av stations- och stadsmiljöer där människor rör sig varje dag, på väg till och från sina hem. Att integrera konst i tidig planering är ekonomiskt sett avgörande för genomförande av storskaliga konstprojekt eftersom befintliga budgetar då kan växlas upp till att innefatta konstnärlig gestaltning av hela byggnader och miljöer.

Statens konstråd utvecklar just nu en ny samarbetsmodell med Akademiska Hus. Detta arbete kan utgöra modell för en policy till andra statliga fastighetsägare, och kan också utgöra ett inspirerande exempel för utveckling av 1%-regeln i kommuner. Statens konstråd bör ges i uppdrag att med utgångspunkt i pågående utvecklingsarbete, och i samarbete med statliga fastighetsägare ta fram styrdokument i form av direktiv eller policy för hur 1%-regeln ska tillämpas i staten.

Förslag 5 – Nav för kunskapsutveckling

Förslag: Statens konstråd bör ges i uppdrag att vara ett nationellt nav för kunskapsutveckling inom området offentlig konst och gestaltning av gemensamma miljöer.

Intresset för att utveckla den offentliga konstens roll i nybyggnation och stadsutveckling växer snabbt hos både kommuner, planerare och konstnärer. Men de flesta vittnar samtidigt om att osäkerhet och kompetensbrist hindrar den önskade förändringen.

För att skapa större genomslag och högre relevans för den offentliga konsten krävs en statlig aktör som driver kunskapsutveckling, inspirerar till nya utbildningar och forskning, kopplar samman olika aktörer

och erbjuder råd och stöd. Statens konstråds uppdrag bör därför utvidgas med ett uppdrag och medel för att vara nav för kunskapsutveckling.

Den förstärkta rollen som nav för kunskapsutveckling kring offentlig konst och gestaltning av gemensamma miljöer bör syfta till att samla kunskap och erfarenheter från goda exempel på konstens betydelse för en god samhällsmiljö och sprida dessa vidare. Målgrupper för kunskapsutvecklingen ska vara både aktörer inom offentlig konst och aktörer inom planering och byggande (planerare, arkitekter, fastighetsägare, m.fl.). Genom att vara ett nav kan vi fungera som en katalysator och effektivt stärka samverkan mellan ett stort antal aktörer i hela samhället. Rollen bör även innefatta att samverka med högskolor och universitet vad gäller både utbildningar och strategiska forskningsprojekt, samt såväl centrala statliga aktörer inom området som t.ex. ArkDes, Boverket och Riksantikvarieämbetet, som icke-statliga aktörer som t.ex. SKL. Nedan följer några exempel på områden som detta nav för kunskapsutveckling bör prioritera.

Råd och stöd

Statens konstråd och andra aktörer som Konstnärernas riksorganisation (KRO) och Stockholms och Göteborgs kommunala konstenheter får allt fler frågor från kommuner och andra aktörer runtom i landet som ingen i dagsläget har kapacitet att besvara. Dessa frågor gäller allt från tillämpningar av 1%-regeln, upphandlingsprocesser, avtal med fastighetsägare och konstnärer, program för offentlig konst till val av konstnärliga uttryck och projektledningsformer för hög kvalitet. Det finns också ett starkt och tydligt behov bland de aktörer som arbetar inom området offentlig konst och gemensamma miljöer av att mötas och utbyta erfarenheter. Men det saknas en aktör som kan samordna och kanalisera behoven av råd och stöd.

Ett av de viktigaste områdena för råd och stöd är 1%-regeln. Den är en central finansieringsprincip för offentlig konst. Genom den har vi idag ett rikt kulturhistoriskt arv i hela landet. En självklar roll för ett kunskapsnav är därför att lyfta goda tillämpningar av 1%-regeln och ta fram rekommendationer både för att öka tillämpningen och för att höja kvalitet och relevans i det som produceras. Existerande modeller kan spridas, medan andra kan tas fram i samverkan med olika aktörer.

I kombination med förslag 4 ovan skulle Statens konstråd också kunna ha en viktig uppgift att verka kunskapsutvecklande och rådgivande både i praktik och reflektion, i relation till de statliga fastighetsägarna. Detta skulle skapa goda möjligheter att tillsammans med de statliga aktörerna stärka statens förebildliga roll vad gäller offentlig konst och utvecklandet av nyskapande helhetsperspektiv på gestaltning.

Kompetensutveckling

För att höja kvaliteten på de livsmiljöer som framöver ska byggas behöver kännedomen om offentlig konst och gestaltning höjas i hela landet och kompetensen stärkas hos konstnärer, curatorer och projektledare. På flera håll i landet är kompetensen låg eller obefintlig. De flesta projektledare som arbetar med offentlig konst har ingen formell utbildning inom området. Att arbeta med offentlig konst kräver helt andra färdigheter än att göra utställningar i konsthallar och museer. Det finns därför ett stort

behov av utbildning och kompetensutveckling för projektledare, producenter och curatorer av offentlig konst.

Konst i planering är ett nytt och tvärdisciplinärt område där det uppenbart finns ett mycket stort behov av ny kompetens. Det handlar för konstnärer och curatorer om att förstå plan- och byggprocesser, hantera skala och samarbete med andra yrkesgrupper. För arkitekter och planerare handlar det om att förstå curatorers och konstnärers språk och referenser. För att höja förståelsen för hur offentlig konst och gestaltning kan bidra till ökade kvaliteter i de gemensamma miljöerna behövs också kortare riktade utbildningar för beställare bland kommuner och fastighetsbolag. Både arbetet med att initiera, och sedan bidra med kompetens i form av undervisning på nya utbildningar kräver resurser i form av kompetent personal.

Samverkan mellan lokala, regionala och nationella aktörer

För att skapa större effekt i kunskapsspridningen är det angeläget att föra samman olika aktörer i landet för samverkan och kunskapsutveckling. På många håll är kommunerna små och de som ansvarar för den offentliga konsten och gestaltning av gemensamma miljöer är många gånger ensamma i sitt arbete. Kompetensen som krävs för att arbeta med offentlig konst är komplex eftersom den både involverar konstkompetens, hantering av produktion och förståelse för kommunala plan- och byggprocesser samt organisationsfrågor som samverkan och konflikthantering. Därför är det viktigt att på olika sätt samla de aktörer som finns, t.ex. i regionala sammanslutningar, för att skapa högre samlad kompetens.

Runtom i landet finns också mycket kompetenta oberoende konstaktörer, eller mindre konstinstitutioner som redan arbetar med offentlig konst, men som har svårt att få resurser för sitt arbete. Dessa kan få nya roller i kommuners arbete med den offentliga konsten, vilket både skulle höja kvaliteten och stärka de lokala konstaktörerna. På sikt kan även lokala noder skapas, till exempel kopplade till de regioner som redan arbetar med frågan.

Forskning och utbildning

Området offentlig konst och inte minst konst i planeringen är i stort behov av ny forskning. För att området ska utvecklas behöver olika aktörer och institutioner kopplas ihop och tillsammans bidra till ny forskning. I dagsläget finns lösa planer på en samnordisk forskningsplattform, och flera olika projekt befinner sig i sin linda. Statens konstråd bedriver följeforskning kring *Äga rum: Konst händer* och är med i ett större forskningsprojekt om stadsutveckling. I dessa sammanhang behöver Statens konstråd också stärka sina personella resurser med ny kompetens för att kunna medverka i fler framtida forskningsprojekt.

Kritisk reflektion

Just nu ser Statens konstråd ett mycket starkt samhällsengagemang inom konsten som ett svar på den politiska utvecklingen i världen. Att konstnärer självmant söker sig till de gemensamma rummen är en del av denna större förändring. I samband med denna utveckling sker också en väsentlig förändring av

konstnärnsrollen. Tidigare har konstnärer oftast haft rollen av en extern och självständig kritiker av ett samhälle som uppfattades som konservativt och regelstyrkt. I ett samhälle där fragmentering är ett av de stora hoten mot kvalitet och långsiktig hållbarhet, blir konstnärens roll en annan. I den offentliga konsten kan konstnären inta en annan kritisk position, nämligen att stiga in i processer för att påverka dem inifrån. Detta är inte ett nytt fenomen, men det är ännu inte artikulert i konstsammanhang och behöver diskuteras för att också säkra konstens fortsatta frihet.

Det är samtidigt viktigt att påpeka risken att konsten kan bli ett instrument för andra kraftfullare intressen när den kliver in i samhällsprocesser. Därför är det nödvändigt att hålla samtalet om konstens frihet levande. De konstnärer som självmant söker sig till att arbeta med medborgardialoger och större utvecklingsprojekt intar ofta medborgarnas perspektiv. Men dessa situationer är sällan entydiga och kräver ett pågående samtal och reflektion om hot och risker för konstnären. För att konsten i de gemensamma rummen ska fortsätta att utvecklas med hög integritet krävs en pågående kritisk debatt om vad denna utveckling av den offentliga konsten och konstnärnsrollen kan betyda.

Förslag 6 – Medel för utvecklingsprojekt med kommuner och civilsamhälle

Förslag: Förstärk Statens konstråds anslag för produktion av utvecklingsprojekt med icke-statliga aktörer inom området offentlig konst och gestaltning av gemensamma miljöer.

För att den offentliga konsten verkligen ska kunna bidra till de gemensamma miljöerna krävs metodutveckling och förnyelse i hela landet, inte minst vad gäller gestaltning i planerings- och programarbeten som är ett framväxande område. Av erfarenhet vet vi att det bästa sättet att inspirera ny utveckling är genom praktiska exempel. Statens konstråd bör därför tillföras nya medel för att driva utvecklingsprojekt i samarbete med icke-statliga aktörer.

I konkreta samarbeten med kommuner, bostadsföretag och grupper från civilsamhället stärks den lokala kompetensen. De färdiga projekten utgör sedan förebilder som inspirerar andra aktörer. När det gäller boendemiljöer har Statens konstråd tidigare både i det vidgade uppdraget, i uppdraget *Samverkan om gestaltning av gemensamma miljöer* och i nuvarande uppdrag *Äga rum: Konst händer* haft möjlighet att arbeta fram sådana exempel i samarbete med regioner, landsting, kommuner, privata aktörer och civilsamhälle.

Möjligheten att utveckla nya metoder och konstnärliga uttryck är också avgörande för att ovan föreslagna nav för kunskapsutveckling inte bara ska vara en informationsplats, utan ett verkligt utvecklingscentrum med uppdaterad, praktisk kunskap om de behov som finns ute i landet. Kombinationen av praktik och teori är avgörande för att inte bara informera utan också utveckla ny kunskap och driva området framåt.

Idag finns dock inga medel inom Statens konstråds ordinarie anslag för arbete med icke-statliga aktörer och därmed ingen möjlighet att arbeta på detta sätt när *Konst händer* avslutas 2018. Statens konstråds

sakanslag för Konstnärlig gestaltning av den gemensamma miljön sänktes 2007 med 3 100 tkr. Eftersom myndighetens intäkter är fördelade på två anslag – förvaltningsanslag och sakanslag – sker ingen uppräknings av anslaget, till skillnad från andra producerande kulturmyndigheter med ett enda anslag. Utrymmet för nya samarbeten kring konstprojekt i gemensamma miljöer med icke-statliga aktörer som kommuner, landsting och regioner är därför obefintligt för kommande år.

Samverkan

För större genomslag

De förslag som presenteras i den här rapporten fokuserar på den offentliga konsten. Dock ser vi att en bättre samordning av gestaltungsområdet är nödvändig för att skapa större effekt för statens insatser.

Den senaste tiden har vi hört flera varningsrop om att kvaliteten i det som byggs blir för låg. Detta avser både arkitektur, brist på gemensamma rum mellan husen och bristande hänsyn till kulturarv. Det finns en avsevärd risk att de investeringar som nu görs inte skapar tillräckligt goda värden för framtiden. För att försäkra sig om att investeringarna är långsiktiga krävs ett mycket stort kunskapslyft och organiserad samverkan mellan olika aktörer och intressenter. Detta är en grundförutsättning för att motverka ytterligare splittring och fragmentisering av hela området gestaltad livsmiljö.

De statliga aktörer som har direkt ansvar för gestaltungsfrågor är, förutom Statens konstråd, också ArkDes mötesplatsuppdrag, Boverket och Riksantikvarieämbetet samt Formas. Det är naturligt att dessa samverkar med olika former av regionala center och på så sätt bidrar till ett kunskapslyft för hela gestaltungsområdet. I detta arbete ryms arkitekturpolicy, uppdaterad tillämpning av 1%-regeln, riktlinjer för kulturarv och metodstöd för medborgardialoger. Aktörer med kompetens i LOU och andra frågor bör också infogas i denna samverkan.

Om gestaltungsfrågorna kan stärkas genom ytterligare statliga insatser - både genom villkor för statliga stöd, genom att planinstrumenten för gestaltning stärks i PBL och genom förankring i regionala och lokala kunskapsnoder - kan staten medverka till att stödja och inspirera kommunernas gestaltande kompetenser att samverka i högre grad och på så sätt bidra till kommunernas utvecklingsarbete kring gestaltning. Stadsarkitekter, stadsträdgårdsmästare, stadsantikvarier och ansvariga personer för offentlig konst och demokratisk förankring kan därmed samverka med statens myndigheter och skapa större tyngd i gestaltungsfrågorna i hela samhället.

Diskussioner om samverkan för att stärka området gestaltning av gemensamma miljöer förs just nu i gruppen Främjande av hållbar stadsutveckling (ArkDes, Boverket, Formas, Riksantikvarieämbetet och Statens konstråd) och myndigheterna är på god väg att samlas kring både definition av begreppen och samverkan för att öka kvaliteten i de gestaltade livsmiljöerna. Detta är en frivillig samverkan som bygger på ett väl fungerande samarbete. Vi vill betona att det i de liggande förslagen från utredningen *Gestaltad livsmiljö* finns flera förslag på samordning vad gäller området arkitektur – dock finns det idag inga konkreta förslag för organisation eller ledarskap för samordning av det större området gestaltning av gemensamma miljöer.

Centrala aktörer för genomförandet av de sex förslagen i rapporten

De sex förslagen i denna rapport kompletterar varandra i en helhet med både styrning och kunskapsutveckling. För att skapa ett stort genomslag för arbetet med den offentliga konsten krävs utöver det en rad strategiska samarbeten mellan Statens konstråd och andra aktörer. Vi listar här några av de viktigaste, varav samarbeten mellan flera redan är etablerade och kan vidareutvecklas.

ArkDes – samverkan kring förmedling, kunskapsspridning och forskning kring gestaltning och specifikt konst i stadsutveckling där konst och arkitektur samverkar.

Boverket – möjlighet att samverka kring kunskapsutveckling och spridning av metoder och arbetssätt som kan förmedlas via Boverket i anslutning till ansökningar och bidragsgivning. De båda myndigheternas specifika kunskap och nätverk kompletterar varandra på ett mycket givande sätt.

Formas – samverkan för att stärka forskningen om konst i planeringen och den offentliga konstens roll för boendemiljöer.

Riksantikvarieämbetet – samverkan för att lyfta relationen mellan gammalt och nytt kulturarv – inte minst i samband med miljonprogrammets renovering.

Statliga fastighetsägare – samarbeten med Akademiska Hus, Trafikverket med flera utvecklar nya metoder för att arbeta med storskaliga projekt, teman som estetik och social inkludering. De statliga samarbetena är förebildliga och kan inspirera andra aktörer.

Regioner – samarbete för att skapa regionala kunskapscenter för gestaltning – kopplade till myndigheterna i samverkansgruppen Främjande av hållbar stadsutveckling.

SKL och lokala kommunförbund – utveckla samverkan med SKL för att hjälpa kommuner att uppdatera och utveckla den offentliga konsten. Samverkan kring uppdragsutbildningar och nätverksträffar.

Sveriges arkitekter, Konstnärernas Riksorganisation m.fl. – samverkan kring att nå ut till medlemmar och driva frågor gemensamt.

Kommuner, bostadsbolag och lokala organisationer – samverkan kring konkreta projekt där dessa parter sedan blir bärare av kunskap förebilder som inspirerar andra aktörer.

Akademi Valand, KTH, Kungliga Konsthögskolan, Södertörns högskola, Mångkulturellt centrum m.fl. – ta fram relevanta utbildningar för att stärka kompetensen inom offentlig konst och konst i planeringen. Även samverkan i forskningsprojekt.

Sammanfattning och finansiering av förslag

Förslag 1 - En ny definition av begreppet gestaltad livsmiljö.

Medför inga kostnader för staten utan kan genomföras inom befintliga ramar.

Förslag 2 - Stärk gestaltungsfrågorna i plan- och bygglagen (PBL).

Medför inga kostnader för staten utan kan genomföras inom befintliga ramar.

Förslag 3 - Villkorade statliga stöd till planering och byggande.

Medför inga direkta kostnader för staten utan kan genomföras inom befintliga ramar.

Förslag 4 - Styrmedel för offentlig konst i statliga fastighetsbolag.

Medför inga direkta kostnader för staten utan kan genomföras inom befintliga ramar.

Förslag 5 - Nav för kunskapsutveckling.

För att finansiera detta förslag bör Statens konstråds ramanslag för konstnärlig gestaltning av den gemensamma miljön (17 4:2, ap 1) förstärkas med 6 mkr. Summan baseras på en jämförelse med ArkDes mötesplatsuppdrag. Mötesplatsuppdraget omfattar arkitektur, konst och design. Navet för kunskap omfattar offentlig konst och gestaltning av gemensamma miljöer. Navet är mer omfattande eftersom det innebär direkt råd och stöd, uppsökande verksamhet samt insatser inom utbildning och forskning. Intressenterna är dels konstaktörer runt om i landet, men i lika hög grad kommuner, regioner, planerare, arkitekter, aktörer inom civilsamhället m fl.

Förslag 6 - Medel för utvecklingsprojekt med kommuner och civilsamhälle.

Statens konstråds ramanslag för konstnärlig gestaltning av den gemensamma miljön (17 4:2, ap 1) bör förstärkas med 10 mkr. Summan motsvarar den budget som Statens konstråd disponerar för samverkan med statliga fastighetsägare. Ett offentligt konstprojekt kostar mellan 1 och 4 mkr att genomföra. I samverkan med kommuner, landsting och regioner finansierar Statens konstråd som regel maximalt 50 % av konstprojektet. Detta är svårare att uppnå i samarbeten med civilsamhället som inte har motsvarande ekonomiska resurser som offentliga aktörer.

Bilaga 1: Bakgrund - den offentliga konsten i Sverige.

Bilaga 2: Exempelsamling på konstprojekt i planering, boendemiljöer och invånarinflytande.

BAKGRUND - DEN OFFENTLIGA KONSTEN I SVERIGE

Ansvar för den offentliga konsten i Sverige är uppdelat. På den statliga nivån har myndigheten Statens konstråd ansvaret för miljöer som byggs och förvaltas av staten. I kommuner, landsting och regioner finns självständiga organisationer för offentlig konst.

Statens konstråd

Statens konstråd har åttio års erfarenhet av konstnärlig gestaltning av offentliga miljöer från vitt skilda tidsepoker och geografiska och sociala sammanhang. Förutom verksamhet inom det statliga området har myndigheten de senaste tjugo åren genomfört omkring tvåhundra samarbeten med så kallade icke-statliga aktörer - som kommuner, landsting, regioner och privata byggherrar – vilket resulterat i lärdomar som är centrala för att uppnå ökad kvalitet i de storskaliga investeringar i ny- och ombyggnationer av boende- och livsmiljöer som planeras närmaste åren.

Inför att miljonprogrammets bostadsområden uppfördes 1965–1974 införde staten 1962, som komplement till Statens konstråds verksamhet inom det statliga området, ett särskilt stöd till konstnärlig gestaltning i bostadsområden. Detta stöd kunde sökas av både offentliga och privata fastighetsägare som tillägg vid ansökan om statliga lånemedel för uppförande av bostadshus. Stödet var ett viktigt tillägg till satsningarna på statens egna offentliga miljöer och bidrog till att höja de arkitektoniska och konstnärliga kvaliteterna i många nya bostadsområden under senare delen av 1900-talet. Stödet till konst i bostadsområden fanns kvar till mitten av 1990-talet och hanterades först av Kungl. Bostadsstyrelsen och senare av Länsbostadsnämnderna och Boverket, i samråd med Statens konstråd.

I och med budgetåret 1996/97 övergick ansvaret för stöd till konst i bostadsområden till Statens konstråd, som genom det så kallade *Vidgade uppdraget* fick ansvar för att utveckla former för konstnärlig gestaltning av offentliga miljöer utanför det statliga området. Bakgrunden till detta beslut återfinns delvis i utredningen *Konst i offentlig miljö* (SOU 1995:18) och i regeringens kulturpolitiska proposition 1996/97:3. Uppdraget pågick under tretton år och resulterade i viktiga lärdomar om konstnärers olika möjligheter att arbeta med konstnärlig gestaltning av bland annat stadsmiljöer, bostadsområden, skolgårdar och trafikmiljöer. Genom samarbeten med kommuner, landsting, regioner och privata aktörer bedrev Statens konstråd aktivt olika utvecklingsprojekt som var av stor betydelse för att öka kunskapen om konstnärlig gestaltning bland beställare. Många av projekten har en tydlig inriktning på offentlig konst medan andra integrerade ett bredare perspektiv på gestaltning av hela platser och miljöer. I satsningen fick skol- och lekmiljöer ett särskilt utrymme vilket finns dokumenterat i *Skolkonstboken* (2006). I efterhand är det tydligt att det så kallade vidgade uppdraget var av stor betydelse för ökad kunskap bland både konstnärer och beställare inom området konstnärlig gestaltning av offentliga miljöer. Flera av projekten från detta uppdrag räknas idag som värdefulla årsringar i det moderna samhällets kulturmiljöer. I bilaga 2 i denna rapport beskriver vi några av de viktigaste projekten från det *Vidgade uppdraget*.

2009 angav regeringen i propositionen *Tid för kultur* (prop. 2009/10:3) målet att samverkan kring gestaltning av den offentliga miljön skulle stärkas. Åren 2010–2014 genomförde Statens konstråd, Riksantikvarieämbetet, Arkitekturmuseet och Boverket regeringsuppdraget *Samverkan om gestaltning av offentliga miljöer*. I tretton utvecklingsprojekt i plan- och byggsleden verkade myndigheterna gemensamt och i samverkan med ett stort antal icke-statliga offentliga och privata aktörer för att utveckla och stärka en helhetssyn i planering och byggande av offentliga miljöer. Uppdraget gav en rad mycket värdefulla lärdomar kring dels *gestaltning* och dels *samverkan*. I projekten utvecklades nya processer och metoder för att få olika yrkesgrupper – arkitekter, konstnärer, planerare, ingenjörer, antikvarier m.fl. – att väga samman sina olika perspektiv och integrera dessa med invånares behov och kunskap. Uppdraget synliggjorde att gestaltning handlar lika mycket om konst och arkitektur som om platsers kulturhistoriska och sociala kvaliteter.

2013 genomförde Statens konstråd en omfattande omorganisation för att kunna arbeta på mer relevanta sätt både i relation till den samtida konsten och de akuta frågorna för gemensamma miljöer. Den största förändringen var att gå från beställarorganisation till producerande konstaktör med egen konstnärlig kompetens. De nya arbetssätt som utvecklats sedan dess har varit en viktig inspiration för andra aktörer för offentlig konst både i Sverige och internationellt. Omorganisationen har medfört en avsevärd kompetenshöjning i verksamheten – vilket båda garanterar fortsatt verksamhetsutveckling, men också har lagt grunden för en ny roll som nav för kunskapsutveckling (förslag 4).

Genom uppdraget *Konst händer* som pågår till och med 2018, har nya viktiga lärdomar lagts till insikter från tidigare uppdrag. Satsningen utgår från de boendes behov och önskemål och präglas av ett brett invånarinflytande. Fokus är produktion av exempel på offentlig konst och utveckling av metoder för invånarinflytande i processerna för när offentlig konst blir till. Det innebär utveckling av såväl konstnärliga arbetsmetoder som former för samverkan mellan lokala organisationer, bostadsbolag och kommuner. Även om det är för tidigt att sammanfatta uppdragets slutresultat går det redan nu att dra lärdomen att dialoger och samarbeten med civilsamhället i planering och byggande stärker långsiktig hållbarhet vid gestaltning av människors boende- och livsmiljöer.

Staten har under 1900- och 2000-talet har spelat en mycket aktiv och viktig roll för att uppnå höga kvaliteter i planering och byggande av bostadsområden med angränsande parker, resecentrum, kulturhus, skolor och andra stadsmiljöer. Genom kunskapsutveckling och utvecklingsprojekt har staten i hög grad bidragit till att kritiskt medvetandegöra, genomlys och diskutera vilka avsikter och faktorer som kan och bör ligga till grund för utformning av offentliga miljöer. Denna roll för staten är högst relevant att stärka ytterligare med anledning av de kommande årens storskaliga investeringar i boendemiljöer.

Den offentliga konsten och 1%-regeln förr och nu

1936 antogs 1%-regeln som en rekommendation inom staten och sedan dess har den i stor utsträckning tillämpats för finansiering av permanenta konstverk vid uppförande av enskilda byggnader i både offentlig (kommuner, landsting och regioner) och privat regi. I boken *Offentlig konst – Ett kulturarv* (2013) gjorde Statens konstråd med stöd av Riksantikvarieämbetet en kartläggning av den permanenta offentliga konsten i Sverige som visade att 1%-regeln uppskattningsvis har bidragit till långt fler än tiotusen permanenta konstverk i olika offentliga miljöer runtom i landet, varav många återfinns i boendemiljöer. Även om inte staten tillämpar 1%-regeln längre är den idag mer livskraftig än någonsin inom offentligt byggande (se Konstnärsnämndens rapport *Ingen regel utan undantag*, 2013).

De senaste årens utveckling har också visat att den offentliga konsten är relevant inte bara i relation till enskilda byggnader utan också inom ramen för gestaltning av hela boendemiljöer. Men eftersom 1%-regeln träder i kraft först när byggkostnaderna är fastställda finns det i dagsläget mycket begränsade möjligheter att finansiera konst i planeringsskeden. Detta är ett problem eftersom konst i planeringen är en särskilt relevant fråga i relation till de utmaningar vi står inför vid byggandet av nya boendemiljöer. Det är i planeringsskedena som grunden kan läggas för verkligt invånarinflytande, ökad social sammanhållning, samverkan mellan olika yrkesgrupper för ökat helhetsperspektiv, långsiktig social hållbarhet, samt även ekonomiska samordningsvinster. I ljuset av denna nya kunskap är det därför angeläget att 1%-regeln inte bara tillämpas i nya former utan också utvecklas för att även kunna omfatta konst i planeringen.

Processerna för att integrera konst i planeringen befinner sig i en brytningstid. Flera kommuner har de senaste åren utvecklat tillämpningen av 1%-regeln på nya sätt så att den inte längre är strikt bunden till specifika byggnader eller enskilda detaljplaneetapper utan kan tillämpas på större utvecklingsområden. Bland annat har Stockholm konst och Göteborg konst gjort framgångsrika satsningar inom konst i planeringen. I Norge var Bergen tidigt med detta och Trondheim ligger förmodligen längst fram i Norden genom att 1,25 % av kommunens investeringsbudget avsätts till konst i offentliga rum som kan användas fritt för konstnärlig gestaltning inom både planering och byggande i hela staden. Dessa tillämpningar sker på enstaka platser i landet, men det finns ett omfattande behov av ökad kunskap för att utveckla området i hela Sverige.

EXEMPELSAMLING - RAPPORT OM DEN OFFENTLIGA KONSTENS ROLL FÖR BOENDEMILJÖER

KONST I PLANERING

Loggbok. Karl Tuikkanen, Sofia Sundberg, Ingo Vetter. Foto: Ricard Estay/Statens konstråd

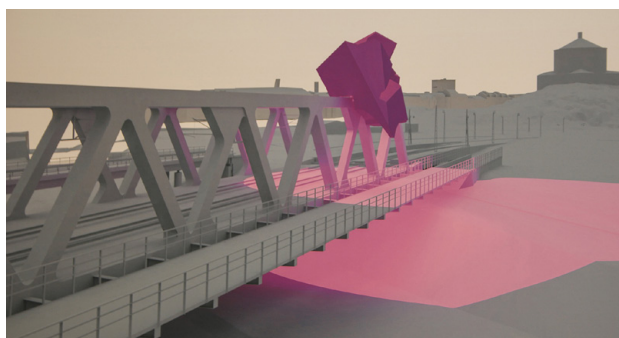
Loggbok. Karl Tuikkanen, Sofia Sundberg, Ingo Vetter. Foto: Ricard Estay/Statens konstråd

GRUVSTADSPARKEN, KIRUNA

I planeringen av en ny stadspark i Kiruna har kommunen och LKAB integrerat konstnärlig kompetens, vilket har resulterat i nyskapande gestaltning av kulturhistoriska spår och stadens omvandling.

Flytten av Kiruna stad leder till att många byggnader och miljöer rivs eller flyttas, och förändringen för människor blir stor. En ny stadspark, Gruvstadsparken, ligger mellan gruva och stad, där det inte längre går att bo men där det fortfarande är säkert att röra sig. I samarbete med Statens konstråd, Kiruna kommun och LKAB fick konstnärerna Karl Tuikkanen, Sofia Sundberg och Ingo Vetter möjligheten att ta fram en gestaltning av parken i ett mycket tidigt skede, långt innan rivningarna hade börjat. De skapade *Loggbok* - ett minneslandskap som berättar om Kirunas utveckling och förvandling. I *Loggbok* tillvaratar de rivningsmassorna från husen - som LKAB annars skulle varit tvingade att forsla bort - lägger materialet i kuber och placerar ut dem så att de markerar de gamla husgrunderna. Tillsammans med spår av gator och gångvägar påminner de om den stad som en gång var.

Projektet var en del av regeringsuppdraget Samverkan om gestaltning av offentliga miljöer (2010–2013), ett samarbete mellan Statens konstråd, Riksantikvarieämbetet, Boverket och ArkDes.

bLINK, idéförslag *Kronotopia: Centralen & Olskroken*. Katarina Grosse

Centralstationen i Göteborg. Foto: Ricard Estay/Statens konstråd

VÄSTLÄNKEN, GÖTEBORG

Med hjälp av ett konstprogram i ett tidigt skede har grunden lagts för innovativ och storskalig gestaltning och samverkan mellan konstnärer, arkitekter och ingenjörer i tre stationsmiljöer i Göteborg.

Västlänken ska knyta samman region och stad med ny underjordisk tågförbindelse genom centrala Göteborg och tre nya tågstationer. Nya stationsmiljöer, uppgångar, broar och angränsande stadsmiljöer kommer forma människors livsmiljöer för lång tid framöver. Statens konstråd, Trafikverket, Västtrafik, Konstenheten Västra Götalandsregionen, Göteborg Stad och Göteborg Konst har tagit fram gemensamma konstnärliga visioner i konstprogrammet *Kronotopia*. Konstnärer får genom programmet möjlighet att vara med och forma Göteborgs undre värld. Statens konstråd och Trafikverket startade 2016 den första konstitävlingen, *Kronotopia: Centralen och Olskroken*, där konstnärer kommer in långt före byggstart och kan påverka utformningen av hela miljöer. Tävlighet nummer två startades i januari 2017. Byggstart är planerad till 2018, de första tågen rullar ner i tunneln 2026.

Kvarteret Valnötsträdet. Foto: Pia Englund

Utgrävning Kvarteret Valnötsträdet. Foto: Anna Frank

VALNÖTSTRÄDET, KALMAR

När det medeltida kvarteret Valnötsträdet i Kalmar skulle omvandlas till bostäder vände man på processen så att konstnärer tillsammans med antikvarier kunde ta till vara kulturhistoriska värden och säkerställa hög gestaltningskvalitet i områdets nya detaljplan.

Hur kan kulturhistoria bli synlig i nutiden? Under marken i kvarteret Valnötsträdet finns rester av Kalmars medeltida stadskärna. När de gamla lasaretsbyggnaderna på området såldes till en privat fastighetsägare beslutade kommunen att försöka bevara och levandegöra platsens kulturhistoriska värden. De kontaktade Statens konstråd, och konstnären Päivi Ernqvist anlätades. För att nå högsta möjliga kvalitet sattes en arbetsgrupp ihop med landskapsarkitekter, konstnärer och arkeologer. På så sätt möttes olika perspektiv och var och ens specialkunskaper fick stor betydelse för helheten. Resultatet blev en plan för framtida gestaltning av platsen med arkeologi, konst och landskap i fokus. Den är tänkt att användas som vägledning i framtida lovprocesser och som stöd för projektering och förvaltning.

Projektet var en del av regeringsuppdraget Samverkan om gestaltning av offentliga miljöer (2010–2013), ett samarbete mellan Statens konstråd, Riksantikvarieämbetet, Boverket och ArkDes.

PARK LEK, presentation på Marabouparken. Foto: Jean-Baptiste Beranger

PARK LEK, presentation på Marabouparken. Foto: Jean-Baptiste Beranger

HALLONBERGEN OCH ÖR, SUNDBYBERG

I kommunens planprocess har en konstnär fått i uppdrag att gestalta nyskapande samrådsprocesser med boende och andra, som har synliggjort centrala frågor för en långsiktigt hållbar social och estetisk utveckling av miljonprogramsområdet Hallonbergen.

Processen för att ta fram en ny detaljplan för förtätning i stadsdelarna Hallonbergen och Ör hade kört fast. I samarbete med Statens konstråd bestämde Sundbybergs stad att testa en ny process för samråd och bjöd in konstnären Kerstin Bergendahl. Hon utformade ett konstprojekt i form av en process för djupgående dialoger med boende i området, och med polisen, lokala föreningar, fastighetsägare, politiker, tjänstemän, bibliotekspersonal och företagare. Synpunkter som kom fram ledde till ett omtag och detaljplaneprocessen stannade upp för att invänta resultaten från konstprojektet. Tillsammans med konstnären, arkitekter och planerare tog boende och verksamma i området fram en alternativ plan för förtätning av området, och presenterade den för kommunens politiker. Konstnärens metod fick stöd av kommunens politiker och byggherregruppen, som består av det kommunala bostadsföretaget Fastighets AB Förvaltaren, Riksbyggen, Folkhem, Veidekke, Skanska, JM och HSB.

Projektet var en del av regeringsuppdraget Samverkan om gestaltning av offentliga miljöer (2010–2013), ett samarbete mellan Statens konstråd, Riksantikvarieämbetet, Boverket och ArkDes.

KONST I BOENDEMILJÖER

See and be Seen. Katarina Löfström. Foto: Michael Perlmutter

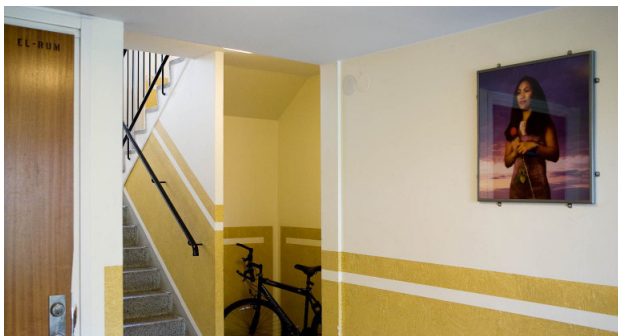
See and be Seen. Katarina Löfström. Foto: Michael Perlmutter

KVARNGÄRDET, UPPSALA

Konstnärer kan bidra till mycket hög kvalitet i renoveringen av bostadsområden, i synnerhet om de anlitas i planeringen och får djupgående konsekvenser för ett områdes konstnärliga, arkitektoniska och kulturhistoriska värden.

Bostadsområdet Kvarngärdet i Uppsala ritades av arkitekten Stig Anker i början av 1960-talet. När Stena Fastigheter skulle renovera området ville de öka tryggheten utomhus genom en ny belysning. Den skulle vara ekonomiskt och miljömässigt hållbar, förmedla trygghet och förstärka områdets karaktär och de boendes livsmiljö. De vände sig till Statens konstråd. Det ledde till att företagets verksamhetsutvecklare, fastighetschef och förvaltare kunde samarbeta med konstnären Katarina Löfström, som tog en konsultroll. Tillsammans tog de fram och startade tillverkning av en ny ljuspanel som ger låg energiförbrukning och hög ljusverkan. Konstnärens blick för existerande värden i områdets innergårdar ledde till att den nya belysningen samtidigt både förstärkte den tidstypiska arkitekturen och adderade samtida konstnärliga värden.

Projektet var en del av regeringsuppdraget Samverkan om gestaltning av offentliga miljöer (2010–2013), ett samarbete mellan Statens konstråd, Riksantikvarieämbetet, Boverket och ArkDes.

På plats i Fridhem. Astrid Göransson. Foto: David Skoog.

På plats i Fridhem. Astrid Göransson. Foto: David Skoog.

FRIDHEM, KARLSHAMN

Fridhem betraktas idag som ett pilotprojekt inom Statens konstråds vidgade uppdrag som förnyade kunskapen om och synen på invånarinflytande vid gestaltning av bostadsområden.

I Fridhem i Karlshamn fick invånarna rösta om vem i bostadsområdet som skulle få bli områdets galjonsfigur. Det var konstnären Astrid Göransson som låg bakom initiativet, en del av hennes konstverk *På plats i Fridhem*. Göransson fick uppdraget att göra ett konstprojekt i bostadsområdet av Karlshamnsbostäder Aktiebolag och Statens konstråd. Projektet började med att hon fick en lägenhet på området och därefter utlyste en fototävling. Hon uppmanade folk att ta med ett objekt som de ville bli fotade med. Barnen i området fungerade som fotoassistenter. Utifrån fotona fick boende i Fridhem sedan rösta på vem de ville se som galjonsfigur. En vinnare utsågs och övriga fotografier hängdes i trapphusen i bostadsområdet. I samband med konstverket ordnade Göransson också en filmfestival tillsammans med boende. Den färdiga galjonsfiguren placerades mitt i området.

Statens konstråd, 2008.

SKOL- OCH LEKMILJÖER

Sånghusvallens skola. Sophie Weibull och Mikael Åberg. Foto: Jean-Baptiste Beranger.

Ås nya skola. Albin Karlsson Foto: Jean-Baptiste Beranger.

SÅNGHUSVALLENS SKOLA OCH ÅS NYA SKOLA, KROKOM

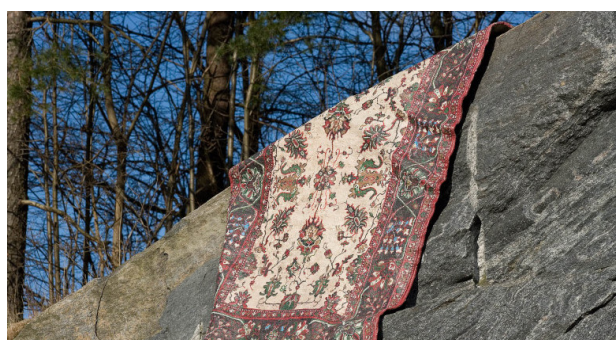
Vid planeringen av två nya skolor hade Krokoms kommun som mål att tillsammans med konstnärer, arkitekter och landskapsarkitekter gestalta stimulerande skolmiljöer som främjar både lek, lärande och hållbar social utveckling.

Hur kan man skapa hållbara livsmiljöer? När Krokoms kommun skulle bygga två nya klimatsmarta skolor satte de arkitektur och konst i centrum. Tillsammans med Statens konstråd anlätades tre konstnärer - Albin Karlsson, Sofie Weibull och Mikael Åberg, som parallellt med byggprocessen tog fram idéer för hur konst och miljö kunde bli en synlig del av skolbyggnaderna. Samtidigt som skolorna byggdes arrangerades pedagogiska konstprojekt i samarbete mellan arkitekter, konstnärer och elever. Resultatet blev två genomarbetade skolmiljöer där konstnärliga inslag samspelar med teknik, ekonomi och miljö. Gestaltningarna kunde också användas i undervisningen.

Projektet var en del av regeringsuppdraget *Samverkan om gestaltning av offentliga miljöer (2010–2013)*, ett samarbete mellan Statens konstråd, Riksantikvarieämbetet, Boverket och ArkDes.

Att Flyga. Roland Persson. Foto: Christer Hallgren.

Att Flyga. Roland Persson. Foto: Christer Hallgren.

EMMASKOLAN, HAMMARKULLEN

I Emmaskolan i Hammarkullen har barnen varit delaktiga i en process kring skapandet av en serie platsspecifika konstverk som ger uttryck för både fantasi, trygghet och gemenskap.

Göteborg stad sökte samarbete med Statens konstråd om en ny skola som planerades i Hammarkullen i Göteborg. Den gamla skolan låg i bottenplanet på ett 8-våningshus i centrum. Konstnären Roland Persson besökte platsen flera gånger och pratade både med barn och lärare. Barnen berättade att de var rädda för den nya skolan och speciellt att gå vägen fram till den. Persson bestämde sig därför för ta väl insuttna möbler från den gamla skolan, gjuta av dem och måla dem precis som de var nötta. Han placerade sedan ut de nya "möblerna" på den nya skolgården så att barnen skulle känna sig trygga. Skolbygget drog ut på tiden och workshops gjordes med barnen. Alla barnen läste *Den oändliga historien* av Michael Ende, som också handlar om rädsla, och jobbade gemensamt med olika teman. Bland annat byggde barnen farkoster av containerfynd och placerade ut dem på vägen till nya skolan.

Statens konstråd, 2008.

INVÅNARINFLYTANDE

HUR-cupen i Holma Foto: Ricard Estay/Statens konstråd

Holma, Malmö. Foto: Ricard Estay/Statens konstråd

KONST HÄNDER HOLMA

Ett konstprojekt om unga människors arbete för att visa på positiva exempel från miljonprogrammets områden, där formuleringsprivilegiet genom hela processen varit deras.

Ungdomsorganisationen HUR:s centrala drivkraft är att verka förebildligt för unga genom den verksamhet som bedrivs. Inte minst HUR-cupen i fotboll som varje år utspelar sig i Holma, Malmö. HUR såg möjligheten att lyfta sitt arbete också genom konst och sökte därför ett samarbete med Statens konstråd inom ramen för regeringssatsningen *Konst händer*, där allt konstnärligt arbete sker på initiativ av och i samarbete med civilsamhället. Ett starkt önskemål var att arbeta med hip-hop-estetik och gärna rörlig bild. Statens konstråds föreslog ett möte med den feministiska video- och performancekonstnären Roxy Farhat som i sina arbeten medvetet blandar politik, kitsch och populärkultur med humor och allvar. Mötet resulterade i ett samarbete som under 2017 slutförs genom en konstnärlig dokumentärfilm med förhoppningen att sprida HUR:s arbete vidare, både i Sverige och internationellt.

Projektet är en del av regeringsuppdraget Äga rum – Konst händer (2016-2018) där Statens konstråd bland annat utvecklar metoder för invånarinflytande när offentlig konst blir till.

Hageby, Norrköping. Foto: Marti Manen/Statens konstråd

Portalen i Hageby, Norrköping. Foto: Marti Manen/Statens konstråd

KONST HÄNDER HAGEBY

Asylsökandes kompetens tas till vara och bidrar till att skapa nya lokala mötesplatser.

Initiativet att söka samarbete med Statens konstråd kom från nyanlända arkitekter och byggnadsingenjörer på Portalen, en verksamhet med målet att vara en mötesplats för arbetsmarknad, integration och språkutveckling som leder till att fler i Hageby blir självförsörjande. Konstprojektet ses som ett första steg i tillkomsten av ett allaktivitetshus på plats och att bygga någonting gemensamt, många tillsammans, i ett material som alla kan förstå blev tidigt ett önskemål för Portalens aktiva. Helst tegel, som tar fasta på Norrköpings historiska byggnadsarv. Efter ett antal workshops valdes MAP 13 för gestaltningsuppdraget. Ett arkitektkollektiv/kontor som kontinuerligt förnyat tegelkonstruktioner och valvslagning med hjälp av ny teknik, och med lång erfarenhet av kollektiva byggprocesser. Norrköpings kommun och fastighetsägaren Hyresbostäder har aktivt stöttat projektet genom att bland annat tillhandahålla en tomt för bygget.

Projektet är en del av regeringsuppdraget Äga rum – Konst händer (2016-2018) där Statens konstråd bland annat utvecklar metoder för invånarinflytande när offentlig konst blir till.

TRAFIKMILJÖER

Blue Orange. Katharina Grosse. Foto: Carolina Jonsson

Blue Orange. Katharina Grosse. Foto: Carolina Jonsson

VARA STATION, VARA

Ombyggnaden av stationshuset i Vara är ett exempel i världsklass på konstens unika kraft att förena människor och förändra synen på hur vi gestaltar samhällets offentliga miljöer.

När stationshuset i Vara skulle rustas upp såg kommunen ett tillfälle att sätta staden på kartan. De kontaktade Banverket och Statens konstråd som tillsammans bestämde att göra huset till ett konstverk. De anlidade konstnären Katharina Grosse. Hon målade hela huset - alla delar av exteriören – koboltblå. Samtidigt gjorde hon stora skulpturer, likt rymdbumlingar, som hon placerade ovanpå huset och på andra sidan spåret. Genom att förändra färgen på huset transformerade hon ett vanligt stationshus till konst. Konstverket fick namnet *Blue Orange*. Huset fungerar förändrades inte. Taxibolag, frisör, ungdomsmottagning etc. finns kvar i stationshuset. Konstprojektet förankrades på plats genom kontinuerliga samtal och workshops, och inte minst engagemanget från barn och ungdomar via kulturskolan.

- Alla kliver ju inte av i Vara. Men "Blue Orange" kanske gör att fler bestämmer sig för att göra det, konstnären Katharina Grosse.

Statens konstråd, 2012.

Nora resecentrum. Magnus Carlén och Karin Tyrefors. Foto: Jean-Baptiste Beranger.

Nora resecentrum. Magnus Carlén och Karin Tyrefors. Foto: Jean-Baptiste Beranger.

RESECENTRUM, NORA

Lyhörd och innovativ samverkan är grunden för att uppnå ett helhetsperspektiv på gestaltning i planering och byggnad, inte minst i offentliga miljöer där både historiska och samtida kulturvärden måste hanteras med stor varsamhet och långa tidsperspektiv.

Nora kommun skulle bygga ett nytt resecentrum mitt i Noras järnvägsmiljö från 1800-talet – en förändring som krävde stor hänsyn till platsens kulturhistoria. Utformningen av resecentrumet och valet av material skulle återkoppla till bygdens kulturhistoria. Kommunen kontaktade Statens konstråd redan i planeringsskedet av den nya bussterminalen. Konstnärerna Magnus Carlén och Karin Tyrefors anlidades. Tillsammans med bland andra stadsarkitekten, stadsträdgårdsmästaren och länsantikvarien utformade de resecentrumets markbeläggning, parkområden och gångvägar med stor omsorg. Visionen var att form och material skulle länka samman gammalt med nytt. Resultatet är en samtida bussterminal varsamt infogad i en historisk kulturmiljö.

Projektet var en del av regeringsuppdraget Samverkan om gestaltning av offentliga miljöer (2010–2013), ett samarbete mellan Statens konstråd, Riksantikvarieämbetet, Boverket och ArkDes.